

Він включає такі елементи:

конативний (від лат *sonatus* - спроба, посилення, спрямованість) - мотиваційна та волевольва регуляція поведінки під час професійної діяльності;

мобілізаційний - готовність діяти певним чином і дотримуватися соціально прийнятих аксіом і норм життєдіяльності;

дійовий - власне процес вирішення професійних завдань.

Прийняття рішення щодо вирішення професійних завдань може відбуватися по-різному. Іноді волевольвий акт здійснюється без особливого рішення, тобто тоді, коли збудження не викликає внутрішнього опору. Весь волевольвий акт від первинного збудження до його реалізації є одним цілим і прийняте рішення полягає у визнанні цілі. У тих волевольвих актах, де є складна боротьба мотивів або їх обговорення, дія відкладається. Боротьба мотивів закінчується прийняттям рішення та остаточною постановкою свідомої мети. Рішення - це особливий процес, що має власну техніку реалізації

На нашу думку, психологічний механізм реалізації морально-психологічного стану – це сукупність психічних станів, процесів і властивостей, детермінованих домінуючими потребами, бажаннями та мотивами; за допомогою яких відбувається особистісний настрій на процес вирішення професійних завдань. Психологічний механізм особистісного настрою працівника ОВС на процес вирішення професійних завдань має такі етапи: 1) виникнення домінуючої потреби; 2) виникнення інтересу, що спонукає домінуючою потребою ("Це цікаво"); 3) виникнення бажання задовольнити домінуючу потребу ("Я - хочу"); 4) оцінка домінуючої потреби, інтересу, бажання (когнітивний, афективний компонент); 5) формулювання цілей, вибір способів дій для задоволення потреб (когнітивний, афективний компоненти); 6) усвідомлення мети й бажання досягти її (когнітивний, афективний компоненти); 7) усвідомлення можливостей вирішення професійних завдань (когнітивний, афективний компоненти); 8) виникнення мотивів, які стверджують або заперечують ці можливості (когнітивний, афективний компоненти); 9) боротьба мотивів та

їх ієрархічний вибір індивідом (когнітивний, афективний компоненти); 10) вибір однієї з можливостей реалізації (когнітивний, афективний компонент); 11) прийняття рішення щодо способів і засобів вирішення професійних завдань (когнітивний, афективний компоненти); 12) виникнення готовності до вирішення професійних завдань (когнітивний, афективний і операційний компоненти).

Таким чином, морально-психологічний стан особового складу МВС України є доволі складним інтегральним психічним явищем, що має певну психологічну структуру; який виникає із-за внутрішніх, зовнішніх процесів, тобто детермінується суб'єктивними, об'єктивними та суб'єктивно-об'єктивними чинниками; і який має досить складний психологічний механізм реалізації.

Література

1. Военная психология: методология, теория, практика: учебник. / П. Корчемный и др. - Москва: Военный университет. Кафедра психологии. - 1996.
2. Балаян А.И. Морально-психологическое состояние личного состава: сущность и диагностика. // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. - № 43-2. - Т. 17. - 2007. - С. 31-33.
3. Броневицкий Г.А., Броневицкий Г.Г., Томилин А.Н. Психолого-педагогический словарь офицера-воспитателя корабельного подразделения. - 2005.
4. Каширин В.П. Морально-психологическое состояние личного состава подразделения (части) / В.П. Каширин // Военная психология: методология, теория, практика: учеб.-метод. пособие / Р.А. Абдурахманов, А.Я. Анцупов, Б.П. Бархаев и др. - М.: Военный университет, 1998.

Цільмак О.М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
ОДУВС

Надійшла до редакції: 17.12.2014

УДК 159.9:351.74

КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ У ВИХОВАННІ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Цвілюк С. А.

Стаття присвячена проблемам виховання морально-етичних та психологічних засад працівників правоохоронних органів у процесі формування високоосвічених і висококультурних, патріотично орієнтованих кадрів МВС України.

Ключові слова: правоохоронні органи, культура комунікації, морально-правове виховання, кодекс честі, професійна етика.

Статья посвящена проблемам воспитания морально-этических и психологических основ работников правоохранительных органов в процессе формирования высокообразованных и высококультурных, патриотически ориентированных кадров МВД Украины.

Ключевые слова: правоохранительные органы, культура коммуникации, морально-правовое воспита-

ние, кодекс чести, профессиональная этика.

The article is devoted to the education problems of moral-ethical and psychological bases of law enforcement in the process of formation of highly-educated and highly-cultured, patriotically oriented staff of Internal Affairs of Ukraine.

Keywords: law enforcement, communication culture, moral-legal upbringing, Code of Honour, professional ethics.

Діяльність працівників правоохоронних органів найтіснішим чином пов'язана з проблемами культури, морально-етичних норм, психологічних чинників і професійної етики в їхньому практичному функціонуванні, передусім у процесі взаємин між міліцією та суспіль-

© С.А., Цвілюк, 2015

ством. Тому це, природно, надзвичайно важлива сторона навчально-виховної роботи серед курсантсько-студентської молоді фахового ВНЗ, бо суспільство, як відомо, передусім пред'являє високі моральні вимоги до етики в діяльності людей таких професій, як міліціонер, слідчий, оперативний працівник - тих, хто безпосередньо захищає права і свободи людини, її гідність і честь, особисті й майнові інтереси, чия поведінка сприймається як прояв державної влади. Правоохоронні органи, які представлятимуть випускники університету, і це неодмінна вимога сучасності, мають служити взірцем, прикладом поведінки для всіх інших членів суспільства. Інакше кажучи, на майбутніх представників офіцерського корпусу МВС покладаються важливі соціальні обов'язки, виконання яких потребує не тільки високого рівня спеціальних професійних знань, але й високих інтелектуальних якостей.

Зрозуміло, із цими якостями людина не народжується, вона їх набуває в процесі суспільного розвитку. Тож вищі навчальні заклади МВС України повинні бути зорієнтовані на виховання саме таких високих якісних властивостей своїх випускників і робити максимум для того, щоб вони стали високоосвіченими й високоінтелектуальними фахівцями, з пріоритетністю поважного, чуйного ставлення до людей. У цьому розумінні неабиякою внутрішнього змісту набуває девіз, що популяризується в стінах Одеського державного університету внутрішніх справ: „Знання. Закон. Честь”. Цей девіз мусить стати справжнім життєвим кредо кожного курсанта і студента - майбутніх професійних працівників правоохоронної та юридично-правової системи.

Мета, яка постає перед сучасним освітнім закладом, визначає не тільки зміст його роботи, умови функціонування, але й застосування тих чи інших технологій навчання й виховання, котрі повинні забезпечити успішне виконання соціального замовлення Української держави. Стосовно вищих навчальних закладів МВС України - це виховання не тільки високоосвіченого професіонала системи органів внутрішніх справ, а й фахівця нового покоління, фізично, морально й психологічно здорового, висококультурного, із творчим підходом до своєї діяльності.

Морально-правове виховання як універсальний фактор саморозвитку майбутніх правоохоронців

Визначальна роль у досягненні мети щодо підготовки якісно нової генерації української міліції належить справі організації багатогранної комунікативно-виховної роботи у вищих навчальних закладах системи МВС України. Системно-цілісний підхід передбачає розгляд виховної діяльності в усіх її вимірах, у вузькому і найширшому значеннях. Тобто виховання слід розглядати і як процес цілеспрямованого впливу викладачів і офіцерів на курсантів з метою прищеплення їм якостей, котрі відповідають виховним цілям і завданням; з іншого боку, вихований процес ототожнюється з професійною соціалізацією майбутніх правоохоронців. Інакше кажучи, шляхом широкої та багатосторонньої взаємодії суб'єктів і об'єктів виховання останніми засвоюється багатий соціальний досвід, необхідний їм у майбутній професійній роботі. Саме до такого результату спрямоване соціальне замовлення держави, в основі якого лежать такі фахові й світоглядні вимоги до кожного випускника ВНЗ, як високі професіоналізм, патріотизм, мораль, дотримання державних законів, добросовісне і творче ставлення до

виконання своїх обов'язків тощо.

Методологія щодо реалізації цих вимог викладена в широкому колі відповідних нормативно-методичних документів і статутів, „Концепції національного виховання” Міністерства освіти і науки України, Національній програмі патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства та ряді інших документальних канонів. Зокрема, у названому документі Міносвіти зазначається, що система виховання має на меті „стратегію розвитку молодого покоління, наповнення виховного процесу гуманітарним змістом, котрий узгоджується з кращими надбаннями цивілізації, орієнтований на соціалізацію, безпосередній розвиток людини й відповідає потребам її самореалізації та актуальним завданням відродження національної культури, становлення Української держави” [1].

Отже, виходячи з цієї загальнодержавної стратегії, слід наголосити, що головна мета виховного процесу у вищому навчальному закладі системи МВС України на сучасному етапі нашого розвитку - передача молодому поколінню соціального досвіду, багатств духовної культури українського народу, його національних традицій, ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина й патріота України, здатного захистити свою свободу й державну незалежність.

Як відомо, значення виховного процесу взагалі полягає в тому, що він не лише пристосовує людину до певного природного та соціального середовища, сприяє її соціалізації, але й виступає універсальним фактором саморозвитку людини, кожного конкретного індивіда, а отже, кожного курсанта чи слухача ВНЗ. Крім того, виховній роботі притаманна аксіологічна (оціночна) функція. Вона покликана формувати в людини систему цінностей, певні ціннісні орієнтири й потреби, тобто виражає певний якісний стан її культури, інтелігентності. Завдяки цьому людина, сприймаючи ту чи іншу річ або явище, дає їм позитивну чи негативну оцінку. У динамічному процесі навчально-виховної роботи відбувається формування духовного обличчя вихованця вищого навчального закладу, його світогляду, політичних, правових, моральних, художніх, релігійних поглядів, виробляються певні ціннісні орієнтації, моральні установки, культура комунікації, формується його багатогранний духовний світ. Завданням і принципам цього напряму особливу увагу має приділяти професорсько-викладацький склад у навчально-виховній роботі серед майбутніх правоохоронців.

Виховні технології залежно від їхніх аспектів містять цілий ряд надзвичайно важливих складових. Це передусім, звичайно, професійне виховання, що покликане формувати систему якостей, необхідних випускнику ВНЗ для виконання ним у майбутньому спеціальних фахових завдань, пов'язаних з професійною діяльністю офіцера міліції. Основні показники професійного виховання - це здобуті знання, уміння, навички, морально-психологічне гартування, фізичний стан тощо. Проте практична школа життя вимагає неодмінного поєднання професійного навчання і виховних заходів таких ґрунтовних напрямів, як: патріотичне виховання, котре уособлює багатоаспектність і багатовимірність формування людини, готової до діяльності в ім'я процвітання своєї батьківщини та її захисту; морально-правове виховання, яке розвиває правову свідомість, повагу до Конституції України, зако-

нів і наказів МВС України; естетичне виховання, покликане розвивати розуміння й усвідомлення прекрасного, естетичні погляди й смаки, що ґрунтуються на кращих надбаннях людської цивілізації; екологічне виховання, що формує екологічну культуру особистості, усвідомлення себе частиною природи, відчуття відповідальності за навколишнє середовище та національне багатство; нарешті, фізичне виховання здорового способу життя, фізичної культури, гармонії тіла і духу людини і природи. До цього ж слід додати важливість розуміння того, що володіння відповідними навичками та вміннями, професійною майстерністю на основі сучасних знань, зокрема, скажімо, про ринкову економіку тощо, можливе лише на основі напруженої творчої праці особистості, що формує трудове виховання, і т.п.

Базуючись на загальнолюдських, вічних цінностях у виховному процесі, особливо великого значення в сучасних умовах молодій Українській державі набуває національне виховання, тобто набуття курсантами й курсантськими колективами соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування в курсантській молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина Української держави. Принципи національного виховання повинні спиратися на єдність національного й загальнолюдського, на формування в кожного курсанта національної свідомості й гідності, любові до рідної землі, народу, оволодіння українською національною культурою, мовою, традиціями.

Важливо підкреслити, що особливого значення в сучасних умовах воєнних випробувань для українського народу (передусім для військовослужбовців, котрі захищають нашу державу, цілісність її території) набуває духовне виховання, необхідність душпастирської підтримки й опіки людей з боку церкви та релігійних організацій. Досвід воєнних дій проти російсько-терористичних сил, що тривають на сході України, переконливо довів: присутність у військовій частині священника позитивно впливає на моральний стан воїнів, зміцнює їх бойовий дух. Ця важлива справа стала загальнодержавною. Український уряд своїм розпорядженням від 2 липня 2014 року „Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі” вжив заходів для пришвидшення запровадження інституту капеланства в силових структурах України. Уже сьогодні десятки священнослужителів на волонтерських засадах працюють у районі АТО, підтримуючи українські війська молитвою [2].

Навчально-виховному процесу, який синтезує в цілісну й завершену форму систему чинників духовного світу особи курсанта і курсантського колективу загалом, значною мірою сприяє світоглядна функція - чинники пізнавального, емоційно-чуттєвого, аксіологічного, волевого характеру. Світогляд майбутнього правоохоронця забезпечує органічну єдність елементів патріотизму, національної самосвідомості, рідної культури через сприйняття й розуміння світу не в координатах фізичного простору і часу, а в соціокультурному вимірі. Слід також відзначити, що й світоглядне мислення, і світоглядне уявлення курсантської молоді значною мірою виробляється саме в тих формах суспільної свідомості, котрі черпаються кожною особою (в міру особистих якостей і напруженої праці вихованця) за допомогою наукового пізнання та змісту й ефективності навчально-виховного

процесу.

З приводу завдань і принципів морально-професійної та багатогранної виховної роботи, здійснюваної в кожній ланці курсантських колективів відомчих навчальних закладів системи МВС України, науково-практична конференція Харківського національного університету внутрішніх справ, що відбулася у 2002 році, розробила рекомендації, в яких, зокрема, наголошується:

„Підготовка висококваліфікованих фахівців передбачає розробку механізму створення та максимального використання потенціалу кожного працівника, розвинення в нього самосвідомості, адекватної вимогам сучасності. Вирішення такої проблеми потребує суттєвого вдосконалення організації та методів проведення виховної роботи у вищих навчальних закладах МВС України, оскільки існує чимало недоліків останньої.

По-перше, формування особистості професіонала-правоохоронця потребує не лише набуття курсантами (слухачами) відповідних знань, умінь, навичок і розвитку високого рівня професійної культури та етики, що досягається лише шляхом відповідного виховання (правового, патріотичного, морального, фізичного, етичного тощо) на всіх етапах професійної діяльності, починаючи з етапу навчання у ВНЗ. На жаль, як свідчать дослідження, суттєвих досягнень у цьому напрямку ми не маємо.

По-друге, труднощі, з якими стикаються випускники під час професійної адаптації за місцем служби, багато в чому є наслідком їхньої неготовності до реальних складнощів професійної діяльності, що, у свою чергу, обумовлене невисокою якістю виховного процесу у ВНЗ.

По-третє, майже не залучається до організації виховного процесу відомча наука: не розроблені науково обґрунтовані критерії оцінки ефективної виховної роботи з курсантами (слухачами), не адаптовано до потреб МВС України сучасні методики та технології виховання, не ведеться професійна підготовка фахівців з виховної роботи.

По-четверте, недостатньою мірою розповсюджується досвід використання традиційних і нетрадиційних методів виховання в навчальний та позанавчальний час, на громадській у різних навчальних закладах МВС України.

По-п'яте, досить слабо використовується у виховному процесі у ВНЗ потенціал практичних працівників, громадських організацій і ветеранів ОВС” [3].

Отже, учасники поважного науково-педагогічного зібрання, спираючись на Концепцію національного виховання Міністерства освіти та науки України, цілком справедливо визначили, що виховна робота у вищих навчальних закладах МВС України - це одна з найважливіших форм у багатогранній діяльності професорсько-викладацького та офіцерського складу. Вона передбачає формування в курсантів і слухачів світоглядної, політико-правової культури, почуття патріотизму, гуманізму, дисциплінованості, ініціативи. При цьому слід враховувати, що основними принципами виховання є його гуманізація, безперервність і спадкоємність, індивідуальний і диференційний підхід, спираючись на позитивне в особистості та поведінці кожного курсанта й курсантського колективу.

У досягненні поставленої мети вирішальна роль належить усім структурним підрозділам вищого навчального закладу - колективам кафедр, факультетів, курсів, відділу по роботі з особовим складом, тобто викладачам і співробітникам, які щоденно в процесі навчальної та виховної роботи безпосередньо спілкуються з курсантськими колективами.

Від фахового рівня та особистого прикладу, психолого-педагогічної компетентності й власного культурного рівня цього складу вузівських працівників залежить успіх справи щодо формування особистості кожного майбутнього правоохоронця. Тим більше, що викладач у відомчому вузі системи МВС України виступає в декількох іпостасях одночасно - він і педагог, і вчений, і офіцер міліції, і, звичайно ж, - безпосередній вихователь.

Від особистості викладача як провідної фігури в навчально-виховному процесі, від його професійної майстерності залежить, наскільки ефективно прищеплюється курсантам не тільки культ освіти, але й розуміння престижу їхньої головної праці та значущості майбутньої професії правоохоронця. Зрештою, від викладача значною мірою залежить рівень вихованості курсанта, рівень його культури, патріотичного ставлення до своєї батьківщини тощо. Бо кожний викладач, спираючись на широкий кругозір у своїй галузі, на володіння високим рівнем свідомості, якостями організатора і вихователя, має прагнути створити навколо себе мікроклімат духовності й певного культурного простору. Перебуваючи в постійному навчально-виховному контакті з курсантами, викладач не тільки передає їм необхідну фахову інформацію, допомагає придбати теоретичні знання, практичні навички і вміння. Через сприйняття особистості викладача як вихователя відбувається найважливіше в навчально-виховному процесі - формування особистості самого майбутнього правоохоронця, його громадянської свідомості, патріотизму, розвиток духовних якостей.

Завдання професорсько-викладацького складу - ще раз наголосимо! - готувати не просто високоосвіченого фахівця (оперативника, слідчого, криміналіста тощо), але й інтелігентну сучасну людину, яка б поєднувала в собі широку освіченість і вихованість, уміння володіти собою та відповідати за інших, демонструвала б високу культуру мислення, мовлення, поведінки, комунікації. І тут не можна не визнати, що, на жаль, на цьому шляху стоїть багато перешкод і проблем. Скажімо, варто звернути увагу на наболіле питання низького рівня вихованості значної частини молоді, яка поступає до вищого навчального закладу, негативного ставлення до навчання, до власного розвитку; багатьом курсантам, наприклад, притаманний такий недолік, як відсутність навичок комунікації, культури поведінки в суспільстві.

Зазначимо, що в справі подолання цих проблем, підготовки високоосвіченого фахівця й інтелігентної сучасної людини в Одеському державному університеті внутрішніх справ робиться чимало. Наприклад, викладачі кафедри українознавства проводять курсантсько-студентські „круглі столи” та конференції з українознавчих і культурологічних проблем, додаткові нетрадиційні заняття з курсантами та студентами молодших курсів у музеях Одеси, відзначення пам'ятних дат, пов'язаних з життям і творчістю діячів української та світової культури. Проводяться зустрічі з ученими міста, письменниками, акторами, діячами культури й мистецтва, ветеранами університету та органів внутрішніх справ. Крім того, у викладанні таких навчальних дисциплін, як історія України, культурологія, професійна етика та естетична культура співробітників ОВС широко використовуються такі активні форми навчання, як тестування, ділові ігри та ін., у процесі яких відбувається не тільки більш ефективне засвоєння навчального матеріалу, але й здійснюється інтенсивна виховна робота з курсантами, вивчення їхнього внутрішнього світу, корегування жит-

тєвих і профорієнтаційних установок.

Зрозуміло, робота органів внутрішніх справ пов'язана з безліччю моральних проблем, викликаних специфікою цілей, завдань, змісту, форм, методів і засобів їх діяльності. Діяльність органів внутрішніх справ тією чи іншою мірою зачіпає інтереси всіх членів суспільства, а її наслідки безпосередньо впливають на забезпечення належної безпеки особистості, суспільства і держави, реалізації їх законних інтересів. Органи внутрішніх справ виконують численні функції щодо охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю, забезпечення безпеки дорожнього руху й пожежної безпеки, захисту прав і свобод людини й громадянина, проголошених Конституцією України. Охороняючи правопорядок, працівники ОВС змушені застосовувати запобіжні засоби, обмежувати окремі права особистості або тимчасово позбавляти їх згідно з професійними нормами, які виникають у процесі трудової діяльності й регулюються професійною етикою.

У силу цієї специфіки працівникам правоохоронних органів доводиться спілкуватися з широким загалом громадськості, надто в конфліктних ситуаціях, коли між сторонами можуть виникати різноманітні правові, моральні й особистісні колізії та претензії, з особливою гостротою постає проблема дотримання працівником ОВС морально-етичних норм, професійної етики в процесі комунікаційних взаємин між міліцією та суспільством. В „Етичному кодексі працівника органів внутрішніх справ України” з цього приводу наголошується: „При виконанні своїх функціональних обов'язків ставитися до громадян справедливо, уважно, доброзичливо, неупереджено, з почуттям поваги до їх людської гідності, не допускаючи при цьому жодних проявів дискримінації на ґрунті статі, раси, віку, мови, релігії, національності, громадянства, соціального походження, освіти, матеріального стану, політичних та інших переконань. Не допускати проявів жорстокого або принизливого ставлення до людей...” [4].

Кодекс честі працівника органів внутрішніх справ України доповнює ці вимоги: „...Своїми вчинками та поведінкою, способом життя стверджувати високі принципи безкорисливості, чесності та скромності в громадському та особистому житті, нетерпимо ставитись до будь-яких аморальних проявів, активно боротися з цими явищами в колективах ОВС”.

Професійна етика конкретизує загальні етичні норми залежно від специфіки відносин колективів відповідних професій до суспільства загалом і особливостей особистих стосунків у діяльності певного виду. Професійний етикет є важливою передумовою найбільш повного дотримання професійної етики й забезпечення службової діяльності загалом. Говорячи про етикет, звичайно мається на увазі форма стосунків між людьми. Це, насамперед, правила ввічливості, дотримання норм поведінки в громадському середовищі, захист свобод і прав громадянина та його людської гідності. Головним, що визначає застосування правил культурної поведінки, є необхідність завжди враховувати інтереси людей, які нас оточують. Тому потрібно прагнути не заважати іншим людям працювати, відпочивати, виконувати ті чи інші завдання, корисні для суспільства, не порушувати спокій або гарний настрій оточуючих.

Професійна етика є складовою частиною реального суспільного середовища, яке оточує кожного його члена, несучи в собі конкретні риси всього укладу життя суспільства - економічних відносин, форм розподілу,

обслуговування, стану ідеології, моральних стосунків, права, правоохоронної і судової практики, які в процесі застосування зазнають постійних змін, набувають різноманітного характеру. Ці норми безпосередньо й повсякденно впливають на мотиви поведінки кожного громадянина, зокрема на кожного працівника правоохоронних органів, стимулюючи діяти відповідним чином. Перед професорсько-викладацьким складом ВНЗ стоїть надзвичайно важливе завдання, спрямоване на виховання в майбутніх правоохоронців чіткого розуміння того, що суспільне призначення служби в органах внутрішніх справ полягає в забезпеченні ефективного здійснення завдань і функцій Української держави у сфері охорони правопорядку шляхом сумлінного виконання покладених на них службових повноважень. Дотриманням норм професійної етики, зразками високої моральної поведінки при виконанні службових завдань кожний працівник правоохоронних органів дбатиме про позитивний імідж та авторитет ОВС і державної служби загалом.

Аналіз результатів соціологічного опитування курсантів і слухачів заочного відділення, яке було здійснено кілька років тому кафедрою соціально-економічних дисциплін університету й мало метою вивчення якостей людської гідності та етики поведінки майбутніх співробітників ОВС, їхньої комунікативної моралі показав, що практично всі 100 % респондентів високо цінують людську гідність і вважають цей принцип найголовнішим в їхній професійній роботі. Не менш важливим є питання культури поведінки працівників ОВС. І в цьому питанні майже всі курсанти і слухачі, які взяли участь в опитуванні, чітко відповіли, що спілкуватимуться з громадянами так, як личить справжньому правоохоронцеві, як того вимагає Кодекс честі працівника міліції. Вони з розумінням ставляться до факту, що успішна діяльність правозахисника й правознавця значною мірою залежить не тільки від його ділових, але й моральних якостей, від того, наскільки правильно він поведився при затриманні, обшуку, інших правових діях стосовно затриманого тощо.

Природно, одним із основних принципів діяльності працівників органів внутрішніх справ є дотримання ними законності. 98,73 % опитаних слухачів (практичних працівників) і курсантів і в цьому питанні визнали, що принцип законності для них має вирішальне значення й вони цілком його дотримуються чи будуть дотримуватися, якщо йдеться про курсантів - майбутніх правоохоронців. Одночасно своїми відповідями вони підтвердили ще один важливий постулат: працівник міліції повинен усвідомлювати, що його поведінка в громадських місцях і в побуті має ґрунтуватися на усталених нормах суспільної моралі.

Як мовиться, теоретично ці принципи питання всі респонденти чітко собі уявляють, ніхто не наважився щось заперечувати. Інша справа - практичний досвід, який вимагає більш конкретних запитань соціологічної анкети і конкретних на них відповідей. Так ось, якщо підійти до цієї проблеми з таких позицій, то виявляється невітний висновок: з проаналізованих відповідей дослідники з'ясували, що, на жаль, лише третина опитаних курсантів першого і четвертого курсів і слухачів-третьокурсників вважають, що їм дійсно притаманні такі риси, як висока культура поведінки, вимоги відповідної етики, службовий обов'язок. Лише - третина! Відповідно, решті респондентів (виходячи із відповідей на запитання соціологічної анкети) властиві протилежні, негативні якості, такі як жорстокість, невірноваженість, запаль-

ність, схильність до хабарництва, низький культурний і морально-професійний рівень тощо.

Тож не дивно, що думка про міліцію, котра укоренилася в частини населення, залишається негативною; нашим громадянам не завжди таланить звернутися по допомогу до культурного, вихованого, інтелігентного працівника міліції. Навпаки, має місце чимало випадків жорстоких дій працівників міліції, дій, які принижують людську гідність обох сторін. А це негативно впливає на підвищення авторитету всієї сфери МВС України.

Тіньові сторони в проходженні служби працівників ОВС перебувають у залежності від загального рівня їхньої культури, що залишається проблемою не тільки під час спілкування правоохоронця з громадянами, але й у самому міліцейському колективі; і фактично недоброзичливого ставлення суспільства до міліції, що, без сумніву, відображається на вихованні майбутніх офіцерів міліції; і тривіальна проблема мовної підготовки працівників ОВС, особливо при проведенні слідчих дій (складені деякими слідчими протоколи прочитуються іноді, як гумористичні твори); і фактор постійного підвищення напруги та ризику під час виконання завдань у нинішній складній ситуації, коли зростає рівень злочинності, тощо.

Соціально-психологічний фактор у вихованні культури комунікації працівників ОВС

У вихованні високорозвиненої комунікативної моралі курсантсько-студентської молоді у ВНЗ системи МВС України, як і в будь-якому іншому вищому навчальному закладі, містить цілий ряд організаційних, психологічних, інформаційних, педагогічних, правових, культурно-просвітницьких і соціальних заходів, спрямованих на формування й розвиток у курсантів і студентів професійно необхідних психологічних якостей, моральної самосвідомості, патріотизму, зміцнення службової дисципліни та правопорядку.

Надзвичайно важливу роль у цій роботі, зокрема в морально-етичному вихованні майбутніх правоохоронців, надається такій новій формі діяльності колективів ВНЗ, як соціально-психологічне забезпечення навчально-виховного процесу, використанню психологічного впливу, який, на думку фахівців, „приводить до зміни психологічних регуляторів активності людини” й може розглядатися одночасно і як процес, і як його результат. Психолого-педагогічні фактори сприяють значному підвищенню ефективності навчально-виховного процесу, застосуванню системи виховання, що поєднує заходи педагогічного, соціального, правового та психологічного характеру. Спостереження за особливостями характеру і темпераменту природних властивостей осіб курсантського складу кожного взводу і курсу, їхніх здібностей, схильності до певного стилю поведінки дають можливість вибору напрямів виховної роботи як із колективами, так і з кожною особистістю.

Це питання в Одеському державному університеті внутрішніх справ стоїть на порядку денному вже впродовж багатьох років. Ще в березні 2002 року Вчена рада тодішнього юридичного інституту затвердила спеціальну „Програму соціально-психологічного супроводження навчально-виховного процесу”, якою намічено ряд основних напрямів роботи з курсантами. Серед них виділено такі:

1. Професійно-психологічне обстеження особистості, яке включає в себе комплексне дослідження особи кур-

До нової концепції юридичної освіти

санта з метою вивчення його особистих рис характеру, акцентуації характеру, мотивації, світогляду, емоційно-вольової сфери. Вивчення індивідуально-психологічних особливостей курсантів (слухачів) - досить копітка й відповідальна робота, при якій використовуються різноманітні методи психологічних досліджень, зокрема аналіз документів, біографічний метод, анкетування, індивідуальна бесіда, психологічне тестування, спостереження, опитування тощо.

2. Психологічне супроводження навчально-виховного процесу, яке має психопрофілактичну, психокорекційну, реабілітаційну та прогностичну спрямованість.

3. Професійно-психологічна підготовка, яка має на меті:

- удосконалення рівня психологічної компетентності;
- надання психологічних знань;
- формування практичних психологічних вмінь і навичок щодо використання психологічних знань у повсякденному житті.

Загалом працівники відділення виховної та соціально-психологічної роботи університету вирішують чимало завдань щодо соціально-психологічного забезпечення навчально-виховного процесу. Це передусім виявлення психологічного ресурсу та психологічних характеристик осіб як курсантського, так і викладацького складу; вивчення соціально-психологічних процесів і явищ у колективах і прогнозування їхнього розвитку; формування та збереження здорового морально-психологічного клімату в колективах; психологічний аналіз службової діяльності, навчального процесу, виховної роботи й відпрацювання заходів для підвищення їхньої ефективності тощо [5].

Психологічна служба вищого навчального закладу системи МВС України покликана особливу увагу надавати виховній роботі серед курсантів груп посиленої психологічної уваги з метою психокорекції негативних рис характеру, психопрофілактики самогубств, проявів девіантної поведінки курсантів і збереження їхнього психічного здоров'я. Основні завдання індивідуально-виховних заходів цього напрямку психологічної служби - це насамперед попередження невротичних і психічних розладів у осіб груп ризику та надання їм необхідних знань для використання в повсякденному житті, формування світоглядних поглядів і переконань, емоційно-вольових якостей та розвиток вмінь і навичок толерантного ставлення до різноманітних негативних життєвих ситуацій, з якими, на жаль, випускникам інституту доведеться зустрітись в майбутній практичній роботі.

Як вже наголошено вище, правоохоронна діяльність висуває перед усіма працівниками внутрішніх справ багатоманітні вимоги, складає певну систему необхідних професійних знань, умінь і навичок. Психологічний аналіз професійної діяльності працівників міліції дозволяє виявити ряд етапів, через які поступово рухаються вони до кінцевого результату - встановлення істини. В їхній діяльності виділяються пізнавальна, інформаційна, аксіологічна, комунікативна та інші сторони цього багатфункціонального соціального процесу.

Особливо важливу функцію зв'язку працівників правоохоронної сфери в суспільній структурі виконує культура комунікації, контактування між людьми в їх практичній взаємодії. Будь-яка особистісна дія здійснюється в умовах прямих чи опосередкованих стосунків однієї особи з іншою за допомогою повсякденного спілкування, яка пронизує всі сфери соціальної діяльності, виступає її смисловим аспектом. При цьому культура

комунікації робить можливим не тільки спілкування людей, але й регулювання їх взаємовідносин і діяльності. Регулювання реалізується за допомогою певних норм, засвоєння яких необхідне кожному для успішної адаптації в суспільстві. При тому нормативна функція комунікації включає надзвичайно широке коло вимог, які пред'являються до духовного світу людини, її знань, світогляду, вона підтримується такими нормативними системами, як мораль і право тощо.

У „Методичних і практичних рекомендаціях щодо дотримання морально-етичних норм поведінки майбутніх працівників правоохоронних органів при спілкуванні з населенням”, розроблених свого часу в Одеському інституті внутрішніх справ, особливо наголошувалося на комунікативному аспекті в навчально-виховному процесі:

„При спілкуванні з людьми правоохоронець повинен поводитися не тільки в рамках закону і професійної етики, але й бути культурним, дотримуватися морально-етичних норм, зокрема намагатися викоринити лайку зі свого лексикону та будь-яку грубість.

Правоохоронець має шанувати національну і людську гідність, свою і громадян, з якими спілкується, намагатися шанувати гідність навіть найзавзятіших злочинців, тому що, шануючи їх, правоохоронець показує свій професійний і моральний рівень, свідомість державної людини.

З метою підвищення професійного рівня й знання законодавства кожним конкретним слідчим, дільничним, інспектором карного розшуку систематично й ґрунтовно знайомитися із законами та підзаконними нормативними актами, кодексами, уміти застосовувати їх у роботі.

З метою підвищення культурного та інтелектуального рівня для співробітника ОВС важливо мати потребу читання наукової та художньої літератури, а також спілкування з діями культури.

Спілкуючись з населенням, працівникові правоохоронних органів завжди, за будь-яких обставин слід бути ввічливим, уважним, коректним...

Необхідно виявляти стриманість у конфліктних ситуаціях, намагатися не розпалювати ненависті між громадянами і працівником міліції.

Не вдаватися до брутальності в поводженні з правопорушниками. Вдаючись до насильства, працівник міліції навіть не підозрює, що в такий спосіб принижує власну гідність...

Проводити з особовим складом співробітників ОВС і курсантами роз'яснювальні бесіди на такі теми:

- а) етика поводження співробітників ОВС у процесі спілкування з населенням;
- б) позитивний вплив позитивних якостей людської гідності співробітників ОВС на взаємовідносини з населенням;
- в) вплив етики поводження і людської гідності співробітників ОВС на авторитет правоохоронної системи України.

Під час проходження курсантами навчальних закладів ОВС практики, установити суворий контроль за їхніми діями в процесі спілкування з населенням. У разі виявлення порушень, виключати їх з ОВС”... [6].

Звичайно, комунікабельність тієї чи іншої особи може бути природною, обумовленою властивостями темпераменту людини, її характеру, виховання. Проте для працівників правоохоронної системи та правознавців її треба розвивати як важливу передумову успішного виконання своїх обов'язків, оскільки правоохоронна діяльність у

всіх своїх проявах пов'язана зі спілкуванням. Більше того, професія правоохоронця, юриста, слідчого належить до тієї категорії фахівців, для яких комунікативний аспект в їхній роботі займає одне з головних місць, є майже домінуючим.

У напруженій діяльності, яку проводять органи внутрішніх справ по охороні громадського порядку й боротьбі зі злочинністю, неможливо вирішувати поставлені перед ними завдання без набуття необхідного рівня комунікації, без умілого користування навичками спілкування, які включають у себе володіння особистими емоціями та управління (у межах закону) емоціями інших людей, одержання необхідної інформації через спілкування та здійснення психологічного впливу. Тому у вищому навчальному закладі МВС України, зокрема в Одеському державному університеті, формування комунікативних умінь курсантів і студентів - майбутніх правоохоронців і правознавців - це один із важливих і перспективних напрямів виховної роботи, що проводиться професорсько-викладацьким складом. Важливо, щоб викладачі й офіцери-наставники навчали своїх вихованців умінню правильно побудувати бесіду, ставити питання й слухати відповіді, умінню встановлювати психологічний контакт зі своїм співбесідником.

Те, наскільки важливого значення необхідно надавати цьому напрямку в навчально-виховній роботі в процесі підготовки майбутнього офіцерського складу міліції, може свідчити досвід підготовки кадрів поліції в ряді країн Європи й Америки. Скажімо, у США та Німеччині в навчально-виховному процесі для курсантів відповідних навчальних закладів широко використовується проведення комунікаційних і оперативних тренінгів (від англ. train - тренувати, тренуватися). При цьому вважається, що набуття поліцейським культури говорити, володіння комунікативними здібностями й риторикою - чи не головна зброя в його безпосередньому спілкуванні з людьми.

У відомчій літературі (українській і зарубіжній) подається чимало інформації про те, що тренінгові технології за різними методиками застосовуються з метою досягнення відповідних навчальних або професійних цілей. Так, у США широкого застосування набув тренінг вербальних (від лат. *verbum* - слово, тобто словесне навчання без наочної основи) і невербальних форм комунікації. За допомогою набуття цих навичок спілкування можна запобігти силовим діям при вирішенні багатьох конфліктів. На думку експертів, і невербальні чинники, тобто вже сам зовнішній вигляд поліцейського, манера його поведінки, а також навички спілкування здатні запобігти до 98 % інцидентів і недопущення застосування фізичного насильства.

У німецькій Баварії широко використовують тренінгові технології для отримання поліцейськими практичних навичок протистояння стресам, удосконалення їхньої комунікації, оптимізації морально-психологічного клімату в колективах поліцейських підрозділів. Крім того, багатьом поліцейським тренінг допомагає виявити і розв'язати індивідуально-особистісні моральні та психологічні проблеми, переосмислити й переоцінити власні погляди й стереотипи [7].

Цей перспективний зарубіжний досвід, звичайно ж, заслуговує на увагу колективів вищих навчальних закладів системи МВС України.

Отже, у професії правознавця й правоохоронця комунікативний аспект відіграє особливо важливу роль. Тому поряд з вирішенням безлічі інших проблем, пов'язаних

зі специфікою роботи органів внутрішніх справ, формування комунікативних умінь, володіння особистими емоціями та управління (у межах закону) емоціями інших людей, одержання завдяки цьому необхідної інформації та здійснення психологічного впливу на людину - це, безумовно, один з дуже важливих напрямів навчально-виховної роботи. На цьому наголошують учені, які розробляють і висвітлюють проблеми психології навчання й виховання у ВНЗ [8].

Важливим напрямом роботи за цих умов є психологічний контроль за процесом проходження служби працівників ОВС, їх психологічна адаптація до складних умов служби, надання допомоги після перебування в екстремальній ситуації. Це велика проблема в практичній діяльності системи правоохоронних органів.

Ураховуючи наведене, завдання освітнього закладу МВС України - спрямувати навчально-виховний процес у русло формування надзвичайно важливих і багатограних морально-етичних засад у вихованні майбутніх правоохоронців, принципів, які є вагомим складовою в становленні патріотизму молодого фахівця як громадянина і людської особистості, його національної й правової самосвідомості.

Для розв'язання однієї з найважливіших проблем української міліції в сучасних умовах - проблеми взаємин між громадськістю та представниками правоохоронних органів - треба детально аналізувати причини цього своєрідного парадоксального явища, коли держава утримує органи міліції на чималі кошти населення, передусім, для охорони громадського порядку, для захисту всієї громадськості й кожного громадянина зокрема, а вони, ці громадяни, часто-густо ставляться до своїх захисників відверто негативно. Курсанти мають усвідомити, що таке ставлення людей до міліції формувалося протягом тривалого часу і для його подолання знадобиться чимало зусиль.

Однією з найважливіших проблем щодо відродження довіри громадян до міліції є її самоочищення. Це питання стоїть на порядку денному вже упродовж років. Свого часу колишній Міністр внутрішніх справ України Юрій Луценко з цього приводу наголошував: „Основний тягар виконання вкрай важливих для суспільства вимог щодо забезпечення порядку в країні та покарання винних у зловживаннях попередньої влади несе на собі міліція. Зрозуміло, що вона не впорається з ними без довіри і підтримки з боку населення, які вимагають фаховості і порядності кожного нашого співробітника. Тому очищення нашого суспільства від правопорушників ми почали з себе” [9].

Слушні слова, котрі сьогодні звучать надто актуально. Очищення і поліпшення кадрових характеристик міліції - не разова кампанія, вона продовжуватиметься доти, поки її структура і склад не буде повністю відповідати сучасним суспільним вимогам. У нинішніх умовах національної безпеки, війни й захисту цілісності України ця проблема набула особливого значення. Так, згідно з законом „Про очищення влади”, за свідченням керівництва МВС, уже “звільнено понад 20 тисяч працівників МВС по всій Україні. З яких понад 4 тисячі – це звільнені за порушення присяги, ті, хто не відповідає нормам і канонам представників правоохоронних органів” [10].

На цьому ґрунті мають вирішуватися наболілі проблеми правоохоронної системи України, урегулюватися всі непорозуміння, що залишилися в спадок від колишнього керівництва, та дбати про питання номер один

для української міліції: прагнути поліпшення власного іміджу в очах українського народу. Відбудувати цей імідж, змінити якість, стандарти, принципи і завдання роботи МВС - первісна і складна задача, що стоїть на нинішньому реформаторському шляху. Як заявила заступник міністра МВС Ека Згуладзе, „ми будемо писати абсолютно нову нормативну базу, нові функціональні зміни, зміни принципу набору в МВС і навчання співробітників...”. Практичне втілення намічених реформ дасть можливість перетворити міліцейський корпус України на демократичну правоохоронну установу сучасного європейського зразка.

Література

1. Концепції національного виховання // Освіта. - 1994. - 26 жовтня.
2. Військове духовенство: яким йому бути? / Іменем закону. - К., 2014. - № 47. - С. 12-13.
3. Організація виховної роботи у вищих навчальних закладах МВС України: Матеріали науково-практичної конференції. - Харків: Вид-во Національного університету внутрішніх справ. - 2002. - С. 192-193.
4. Етичний кодекс працівника органів внутрішніх справ України: Рішення Колегії МВС України за № 7 КМ/8 від 5 жовтня 2000 року.
5. Поярков О.В. Соціально-психологічне супроводження навчально-виховного процесу / Організація виховної роботи у вищих навчальних закладах МВС

України: Матеріали науково-практичної конференції. - Харків: Вид-во Національного університету внутрішніх справ. - 2002. - С. 132 - 135.

6. Людська гідність і етика поведінки співробітників ОВС при спілкуванні з населенням: практично-методичний посібник. - Під ред. генерал-майора міліції Ф.К. Думка. - О.: ОВС, 2001. - С. 43-45.

7. Долженков О.Ф., Криволапчук В.О., Цвілюк С.А. Патріотичне виховання працівників органів внутрішніх справ: Монографія. - Одеса, 2007. - С. 61-62.

8. Див.: Бандурка О.М. Професійна етика працівників органів внутрішніх справ. Навчальний посібник. - Харків: Вид-во НУВС, 2001; Васильев В.Л. Юридическая психология. - СПб: Изд-во "Питер", 2000; Коновалова В.О. Правова психологія: Навчальний посібник. - Х., 1996; Виліюнас В.К. Феномен виховання // Человек в системе наук. - М., 1989 та ін.

9. Іменем закону. Громадсько-правовий тижневик МВС України. К., - 2005. - № 31. - С. 6.

10. МВС України перейшло до практичного втілення реформ. - [Електронний ресурс].

*Цвілюк С. А.,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри українознавства
ОДУВС
Надійшла до редакції: 17.12.2014*

УДК159.9

ЕМОЦІЙНЕ “ВИГОРЯННЯ” ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ

Матієнко Т. В.

Емоційне “вигоряння” - динамічний процес, який виникає поетапно, відповідно до механізму розвитку стресу. При емоційному “вигорянні” активуються три фази стресу. Кожна фаза передбачає конкретні симптоми, що сигналізують про розвиток та наростання професійного “вигоряння”.

Ключеві слова: емоційне “вигоряння”, професійна діяльність, фаза нервового напруження, фаза опору, фаза виснаження.

Эмоциональное “выгорание” это динамический процесс, который проходит поэтапно и приводит к развитию стресса. Каждая фаза стресса проявляется в конкретных симптомах, что указывает на развитие и нарастание профессионального “выгорания”.

Ключевые слова: эмоциональное “выгорание”, фаза нервного напряжения, фаза сопротивления, фаза истощения.

Emotional “burning-out” is a dynamic process, that passes stage-by-stage and leads to the development of stress. Every phase of stress is shown in concrete symptoms, that points at the development and increasing of the professional “burning-out”.

Keywords: emotional “burning-out”, phase of a nervous tension, phase of resistance, phase of exhaustion.

Однією із форм психологічного захисту суб'єкта професійної діяльності від надмірного напруження в межах явища професійної деформації є синдром емоційного “вигоряння”, що припускає повне або часткове

вимкнення емоцій як реакцію на психотравматичні впливи.

Емоційним “вигорянням” психологи-дослідники професійної сфери життєдіяльності людини визначають ситуацію, в якій працівники професій, де особиста відповідальність перевищує зовнішній контроль, після певного періоду сумлінного виконання своїх обов'язків “вигоряють”, проявляючи ознаки знервованості, напруження, апатії тощо [2].

Емоційне “вигоряння” відрізняється від різноманітних форм емоційної ригідності механізмом розвитку. Перше набувається людиною в процесі життєдіяльності, друга визначається органічними причинами - особливостями нервової системи, ступенем рухливості емоцій, психосоматичними порушеннями.

Стан розробленості проблеми. Проблемні питання, пов'язані з вивченням впливу професійної діяльності на людину та її стан, розглядали у своїх працях такі дослідники, як: Л. Аболін, О. Бандурка, Б. Бовін, В. Воловіч, О. Леонтьєв, В. Медведєв, С. Рябов, О. Тімченко, Т. Форманюк, З. Шайхлисламов та ін.

Мета і завдання статті полягає в дослідженні соціально-психологічних засад професійної деформації державних службовців і визначенні шляхів оптимізації психологічного забезпечення щодо профілактики професійної деформації державних службовців.

Емоційне “вигоряння” - динамічний процес, який виникає поетапно, відповідно до механізму розвитку стресу. При емоційному “вигорянні” активуються три фази стресу (рис. 1):

нервова (тривожна) напруженість, що виникає внаслідок

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**